

PAPER DETAILS

TITLE: Emevî Halifesi Yezîd b. Abdülmelik'in Devlet Yönetimine Müdahil İki Cariyesi: Sellâme ve Habâbe

AUTHORS: Ali Hatalmis

PAGES: 1-20

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3796099>

FIRAT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

FIRAT UNIVERSITY JOURNAL OF THE FACULTY OF THEOLOGY

Sayı: 29/1 (Haziran / June 2024), 1-20

Emevî Halifesi Yezîd b. Abdülmelik'in Devlet Yönetimine Müdahil İki Cârîyesi:

Sellâme ve Hâbâbe

Umayyad Caliph Yazîd Ibn 'Abd Al-Malik's Two Concubines Involved in State
Administration: Sallâma and Habâbah

Ali HATALMIŞ

Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Çukurova University, Faculty of Divinity, Department of Islamic
History, Adana / Türkiye

ahatalmis@cu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-11689-4809>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 15 Mart/March 2024 Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Haziran/June 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran/June 2024 Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Atıf / Cite as

Hatalmış, Ali. "Emevî Halifesi Yezîd b. Abdülmelik'in Devlet Yönetimine Müdahil İki Cârîyesi: Sellâme ve Hâbâbe". *Firat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/1 (Haziran 2024), 1-20 .

DOI: <https://doi.org/10.58568/firatilahiyat.1453114>

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ali Hatalmış).

Yayıncı / Published by

Firat Üniversitesi/ Firat University

Lisans Bilgisi / License Information

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Umayyad Caliph Yazīd Ibn 'Abd Al-Malik's Two Concubines Involved in State Administration: Sallāma and Habābah

Abstract: The Umayyads (41-132/661-750) were the first Muslim dynastic state established in Damascus after the Rasheedun Caliphs. The Umayyads' transformation of the caliphate into a sultanate, their tribalist and discriminatory approaches, as well as the exaggerated palace life and entertainment of some caliphs have been the subject of criticism. Among the Umayyad caliphs, Yazīd II (101-105/720-724) was remembered for his drinking parties and love affairs with his concubines, and his fondness for entertainment to the degree of debauchery was described. The night life of the caliph in question with his concubines named Sallāma and Habābah and his inclusion of them in the administration did not escape attention.

It is known that the Umayyads had some problems in their relations with the new non-Arab Muslims (*mawālī*). Yazīd II's elder brother, al-Maslama Ibn 'Abd al-Malik, was prevented on the grounds that his mother was a *mawālī*, although he was known to be the most worthy candidate for the caliphate among his brothers. Yazīd II, on the other hand, was appointed as the heir apparent with the advantage of being a member of the dynasty on his mother's side and then he was brought to the caliphate.

After 'Umar ibn 'Abd al-'Aziz, who was recognised as the 'Fifth Rasheedun Caliph' thanks to his piety and effective administrative skills, Yazīd II, who had a completely opposite character and administrative understanding, was brought to the caliphate. Although he imitated 'Umar ibn 'Abd al-'Aziz in the first days of his caliphate, this situation did not last long. Soon after, he came under the influence of his favourites named Sallāma and Habāba and started to govern the state under the influence of these two names. It has also been stated that he jeopardised the future of the state and the dynasty with his arbitrary practices and debauched life.

The sources give limited information about the lives of Sallāma and Habābah. Sallāma was born in Mecca as the child of a family whose parents were slaves (*muwallada*). It is narrated that she memorised almost all poetry and song lyrics from the Jahiliyyah period until the time she lived, and that she was extremely knowledgeable in the *al-Qur'ān al-Karīm*, hadiths and religious sciences. But with her mesmerising voice and physical beauty, she became famous as a singing courtesan. She gained her real fame when she met Yazid ibn 'Abd al-Malik and became a part of the palace life. After Yazid II became the caliph, she rose in the palace and started to have a say in the state administration. It has been stated that Habābah was not inferior to Sallāma with her physical beauty, superior performance in singing, knowledge and manners, and even more advanced. As a matter of fact, Yazīd II was enamoured of her at first sight and wanted her very much, but his brother Caliph Sulaymān prevented him. Henceforth Yazīd II seated these two combines on his right and left in his palace and did not leave them until his death.

Sallāma was an extremely intelligent, knowledgeable and beautiful woman who could be called Yazīd II's first love. She almost ruled the state by using the affection and trust that the caliph cherished for her. So much so that the highest bureaucrats of the state could only be appointed with her approval. With her beauty, voice, and sharp intelligence, Habābah also enchanted the caliph, and her intervention in the state administration cost the caliph his life. Yazīd II was very saddened by the sudden death of Habābah during an entertainment party. His body was kept waiting for days and could only be buried after the warning of the caliph's elder brother al-Maslama. The caliph, who knew the cause of her death from himself, never left her grave day or night. Weeks after the burial, he had her grave opened, embraced and kissed her decomposed corpse, lamented, and it was recorded that he died of grief. This situation, which cost the caliph his life, was expressed as 'lovesickness'.

This information and details are mentioned in Islamic historical sources. In this study, by using classical (Arabic) sources, two of the women who we think were influential on politics are introduced. Thus, we have contributed to the discussions on the presence and role of women in state administration in an early period of Islamic history. In this study, the portraits of two women, Habāba and Sallāma, who we think were involved in politics during the Umayyad period, albeit limited to the reign of Yazīd II, are given. While their short biographies are discussed, the status of women in the Umayyads, palace life and entertainments are touched upon. Again, the concepts of concubine and qayna (singing concubine) and umm al-walad, which express their art and social status in the person of these two concubines are explained.

Keywords: Umayyads, Yazīd II, Habābah, Sallāma, Intervener in the Administration, Concubine/Umm al-Walad.

Emevî Halifesi Yezîd b. Abdülmelik'in Devlet Yönetimine Müdahil İki Cârîyesi: Sellâme ve Hâbâbe

Öz: Emevîler (41-132/661-750), Raşit halifeler sonrasında Şam'da kurulan ilk Müslüman hanedan devletidir. Emevîlerin halifeliği saltanata dönüştürmeleri, kabileci ve ayrımcı yaklaşımları yanında bazı halifelerin abartılı saray hayatı ve eğlenceleri eleştiri konusu olmuştur. Emevî halifeleri içinde II. Yezîd'in (101-105/720-724) adı içki meclisleri ve cârîyeleriyle yaşadığı aşklarla anılmış ve sefihlik derecesinde eğlenceye düşkünlüğü anlatılmıştır. Söz konusu halifenin Sellâme ve Hâbâbe isimli cârîyeleriyle yaşadığı gece hayatı ve onları yönetime dâhil etmesi dikkatlerden kaçmamıştır.

Emevîlerin Arap kökenli olmayan yeni Müslümanlarla (mevâlî) ilişkilerinde birtakım sorunlar yaşadığı bilinmektedir. II. Yezîd'in ağabeyi Mesleme b. Abdülmelik, kardeşleri arasında halifeliğe en lâyık aday olduğu bilinmesine rağmen annesinin mevâliden olduğu gerekçesiyle engellenmiştir. II. Yezîd ise anne tarafından hanedan üyesi olmasının da avantajıyla veliaht tayin edilmiş ve sonrasında da halifeliğe getirilmiştir.

Dindarlığı ve etkin yönetim becerisi sayesinde 'Beşinci Raşit Halife' olarak kabul gören Ömer b. Abdülaziz'den sonra onun tam zıddı bir karakter ve yönetim anlayışına sahip II. Yezîd halifeliğe getirilmiştir. Halifeliğinin ilk günlerinde Ömer b. Abdülaziz'i taklit etmesine rağmen bu durum uzun sürmemiştir. Kısa süre sonra Sellâme ve Hâbâbe isimli gözdelerinin etkisi altına girerek devleti bu iki ismin tesiri altında idare etmeye başlamıştır. Onun keyfi uygulamaları ve sefih derecesine varan yaşantısıyla devletini ve hanedanın geleceğini tehlikeye attığı da ifade edilmiştir.

Kaynaklarda Sellâme ve Hâbâbe'nin hayatı hakkında sınırlı bilgiler verilmektedir. Sellâme, ana-baba köle bir ailenin çocuğu (müvellede) olarak Mekke'de dünyaya gelmiştir. Onun Cahiliye devrinden yaşadığı zamana kadar neredeyse tüm şiir ve şarkı sözlerini ezberlediği, Kur'ân-ı Kerîm, hadisler ve dini ilimlerde son derece bilgili olduğu anlatılmıştır. Ama büyüleyici sesi ve fiziki güzelliğiyle şarkıcı cârîye olarak ün salmıştır. Asıl ününü, Yezîd b. Abdülmelik ile tanışıp saray hayatına dâhil olmasıyla birlikte elde etmiştir. II. Yezîd'in halife olmasıyla birlikte sarayda yükselmiş ve devlet yönetiminde söz söylemeye başlamıştır. Hâbâbe'nin de fiziki güzellik, şarkı söylemedeki üstün performans, bilgisi ve görgüsüyle Sellâme'den geri kalmadığı hatta ileri olduğu ifade edilmiştir. Nitekim II. Yezîd ona ilk görüşte meftun olmuş ve onu çok istemişse de ağabeyi halife Süleyman ona engel olmuştur. Bundan böyle II. Yezîd, sarayında sağına ve soluna bu iki cârîyeyi oturtmuş ve ölünceye kadar da onlardan ayrılmamıştır.

Sellâme, II. Yezîd'in ilk aşkı denilebilecek kadar son derece zeki, bilgili ve güzel bir kadındır. O, halifenin kendisine beslediği muhabbeti ve güveni kullanarak adeta devleti yönetmiştir. Öyle ki devletin en üst bürokratları ancak onun onayıyla atanabilmıştır. Hâbâbe de güzelliği, sesi ve keskin zekâsıyla halifeyi kendine meftûn bırakmış, devlet yönetimine müdahil olması yanında halifenin hayatına mal olmuştur. II. Yezîd, bir eğlence partisi sırasında Hâbâbe'nin ani ölümüne çok üzülmüştür. Onun cenazesi günlerce bekletilmiş ve halifenin ağabeyi Mesleme'nin uyarısı üzerine

ancak defnedilebilmiştir. Onun ölüm sebebini kendinden bilen halife, onun mezarı başından gece gündüz hiç ayrılmamıştır. Definden haftalar sonra mezarını açtırmış, çürümüş cesedini kucaklayıp öperek ağıtlar yakmış ve kahrından öldüğü kaydedilmiştir. Halifenin hayatına mal olan bu durum “kara sevda” olarak ifade edilmiştir.

Bu bilgi ve ayrıntılar İslam tarihi kaynaklarında geçmektedir. Bu çalışmamızda klasik (Arapça) kaynakları kullanmak suretiyle siyaset üzerinde etkili olduğunu düşündüğümüz kadınlardan ikisi tanıtılmıştır. Böylece İslam tarihinin henüz erken sayılabilecek bir dönemde devlet yönetiminde kadınların varlığı ve rolü tartışmalarına bir nebze olsun katkı sunulmuştur. Bu çalışmada Emevîler döneminde II. Yezîd’in dönemiyle sınırlı da olsa siyasete müdahil olduğunu düşündüğümüz kadınlardan Hâbâbe ve Sellâme adlı iki kadının portreleri verilmiştir. Onların kısa biyografileri işlenirken de Emevîlerde kadının durumu, saray hayatı ve eğlencelerine temas edilmiştir. Yine bu iki câriyenin şahsında sanatlarını ve sosyal statülerini ifade eden câriye, kayne (şarkıcı câriye) ve ümmüveled kavramları açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Emevîler, II. Yezîd, Hâbâbe, Sellâme, Yönetime Müdahil, Câriye/Ümmüveled.

Giriş

İslam tarihinde bazı Emevî halifeleri devlet yönetiminde keyfi birtakım icraatları ve kişisel yaşamlarında görülen aşırılıklarıyla anılmışlar ve eleştirilmişlerdir. Bazıları dinî emir ve yasakları açıktan ihlal ettikleri ve toplumu infiale sürükleyebilecek tarzda söz, tutum ve davranışlarda bulundukları eleştirilerine konu olmuşlardır. Yezîd b. Abdülmelik de, içki ve eğlence düşkünlüğü ve şarkıcı câriyeleriyle yaşadıkları yüzünden sefihlikle itham edilmiştir. Konumuz bağlamında onun şarkıcı iki câriyesi Sellâme ve Hâbâbe’ye tanıdığı ayrıcalıklar, onların devlet yönetiminde etkili ve müdahil oldukları biçiminde yorumlanmıştır. Bu câriyeler fiziki güzellikleri ve şarkı söylemedeki üstün performanslarıyla halifenin gözdesi olmaktan öteye geçmişler, devlet yönetiminde belirleyici ve karar verici bir konuma kadar yükselmişlerdir. Ne var ki, bu iki câriyenin devlet yönetimine müdahil olmaları Yezîd’in ölümüyle sona ermiş ve bir süreklilik de arz etmemiştir. Eski devirlerde kadınların kendi inisiyatifleriyle devlette söz sahibi oldukları yönündeki örneklerin zaten azdı. Bu çalışmada İslam’ın erken dönemlerinde bazı kadınların devletin zirvesinin (halifenin) konumunu kullanarak da olsa devlet yönetiminde söz sahibi olduklarına dikkat çekilmiştir.

İlk İslam toplumları ve devletlerinde kadının durumu ve statüsü merak edilen konular arasındadır. Eski Arap toplumunda kadınların değeri ve statülerinin İslamiyet’le birlikte geriledi-ilerledi tartışmalarına girmeden; toplumsal kabullenişine (örfüne) bağlı olarak hem değişmiş ve hem de değişime uğramıştır, diyebiliriz. Kadınlar, Emevîler döneminde henüz üst düzey memuriyetlere atanmamış olsalar da kişisel konum ve özellikleriyle halifeyi yönlendirmek suretiyle siyasete müdahil olmuşlardır. Bu çalışmamızda Sellâme ve Hâbâbe örneği üzerinden imkânımız elverdiği ölçüde değerlendirmelerimiz olmuş ve siyasete müdahil bu iki kadının biyografilerine yer verilmiştir.

Sellâme ve Hâbâbe’nin kadın köle statüsünde yani câriye oldukları belirtilmiştir. Ancak her ikisi de sıradan câriyeler olmayıp devletin iş ve işleyişini etkileyerek tarihe geçmiş kişilerdir. Onların bu olanağı ve yetkiyi Emevî halifesi Yezîd b. Abdülmelik’ten almışlardır. Onlar sahip oldukları kişisel özellikleri, güzellikleri ve sanatları sayesinde halifeyi etkilemeyi başarmışlardır. Onlar ilk sahipleri tarafından iyi yetiştirilmişlerdi ve çok yüksek meblağlarla yeni sahiplerine (halifeye) satılmışlardı.

Onların şahsi statülerinde ifade olunan üç kavramın (câriye, kayne, ümmüveled) anlaşılmasında fayda görülmüştür. Çalışmada klasik İslam tarihi (Arapça) kaynaklar ağırlıklı olarak kullanılmış ve biraz da çağdaş araştırmalara atıf yapılmıştır. Bu meyanda genel tarih ve biyografi (vefâyât vs.) kitapları yanında Câhız (ö. 255/869), İbn ‘Abdürabbih (ö. 328/940) ve

Nüveyrî (ö. 733/1333) gibi müelliflerin edebiyat kitaplarına müracaat edilmiştir. Bu meyanda Yezîd ve söz konusu câriyeleri hakkında geniş bilgiler veren Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin (ö. 356/967) *Kitâbu'l-Egânî*'si ile İbn Asâkir'in (ö. 600/1203) *Tarîhu Dimâşk* adlı eserlerinden ve yine İbn Sa'îd el-Magribî'nin (ö. 685/1286) *Unvânu'l-Murķışât ve'l-Muṭribât* (meşhur mûsikîşinâs ve dansçı kızlar?) adlı kitabından faydalanılmıştır. Müellif 'Aḥbâru Ḥabâbe' başlığı altında Ḥabâbe'nin hayatına daha doğrusu şiir ve mûsikiye dair hizmetlerine geniş yer vermiş ve bazı yerlerde Sellâme'den bahsetmiştir (ss.137-155).

1. Cârîye, Kayne ve Ümmüveled Kavramları

Türkçede cârîye kelimesi kadın köle anlamında kullanılmaktadır. Bu kelime “جری” (c-r-y) fiilinden türetilmiş ve Arapça'dan dilimize geçmiştir. Eski lügatlerde cârîye; “*atın koşması, rüzgârın esmesi, güneşin akıp gitmesi ve suyun akışını*”¹ ifade etmektedir. Uzaklardan gelmesinden dolayı kadın köleye ‘cârîye’ isimlendirmesi yapılmıştır.² “*Akmak, yüzmek ve esmek*” suretiyle ilerlediği için güneş, gemi ve rüzgâra da ‘cârîye’ denilmiştir.³ Sellâme'nin şahsında kullanılan *müvellede* ifadesiyle de Araplar arasında doğmuş ana-babası köle cârîye kastedilmiştir.⁴

Terim anlamıyla cârîye kısaca; statü ve hukuk bakımından âciz ve mülkiyet hakkından mahrum kadındır. Cârîye, edâ (fiil) ehliyetinden yoksun, vücûb (hak) ehliyetinden kısmen mahrum tutulurdu. Mali yönü bulunmayan dini emirleri yerine getirebilirdi. Belli şartlarda satılabilir, evlendirilebilir veya istifraş (odalık) yapılabilirdi. Bir köleyle evli cârîyeye efendisi dâhil hiç kimse dokunamazdı. Cârîye yatağını ancak bir kişiyle paylaşabilirdi. Bu kişi onun efendisi veya eşi olabilirdi. Nikâhlı eşin mahremiyet kuralı odalık için de uygulanırdı. Osmanlı döneminde efendinin istifraş ettiği (yatağını paylaşabildiği) cârîyeye *odalık* da denilmiştir.⁵ Bir anlamda Sellâme ve Ḥabâbe, II. Yezîd'in odalıkları idiler. Yine de biz araştırmamızda odalık yerine ülkemizde yaygın bilinen cârîye demeyi tercih ettik.

Kayne, sözlükte demirci anlamına gelse de eğlence sektöründe önemli bir yere sahip şarkıcı cârîyeler için kullanılmıştır.⁶ Kayneler zengin evlerinde ve kabile reislerinin büyük çadırlarında şarkı söyleyip raks ederek ev sahibini ve misafirlerini eğlendirirlerdi.⁷ Kayneler müzik aletlerini kullanmada oldukça mahirdi. Süryanice'de Arapça'ya yakın (*kayne*) telaffuzla *kîne*, denilmiş ve şarkıcı cârîye anlamında kullanılmıştır.⁸ Bedir Savaşı'nda müşrik ordusunu eğlendirmek için Abdullah b. Cüd'ân'ın (MS 600?) iki şarkıcı cârîyesinin sefere iştirak ettiği,⁹ Medine'de düğünlerde şarkıcı cârîyelerin şarkılar söylediği,¹⁰ Emevî ve Abbasî saraylarında çok sayıda şarkıcı cârîyenin

¹ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-'ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî-İbrâhim es-Sâmerrâî, (Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 4/174.

² Ebû Yusuf Ya'kûb b. İshâk İbnü's-Sikkî, *Kitâbü'l-elfâz*, thk. Fahreddin Kabâve, (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1998), 283.

³ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihah tacü'l-luga ve sıhahî'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafur Attar, (Beyrut : Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1987), 6/2302; Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris. *Mu'cemü mekâyîsi'l-lüga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1399/1979), 1/448; Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru Şâdir, 2. Basım, 1414/1993), 14/141. bk. Ali Hatalmış, *Abbasî Halifelerinin Ümmüveled Eşleri*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 1. Basım, 2020), 24.

⁴ Ebû'l-Feyz Muhammed b. Muhammed Murtaza ez-Zebidî, *Tâcû'l-'arûs*, thk. Komisyon, (Kuveyt: et- Tûrâsü'l-'Arabî, 1205/1965-2001), 9/327.

⁵ bk. Mehmet Akif Aydın-Muhammed Hamidullah, “Köle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26/237-246.

⁶ Ferâhidî, *Kitâbü'l-'ayn*, nşr. Mehdî Mahzûmî-İbrâhim es-Sâmerrâî , 5/219; İbn Fâris, nşr. Abdüsselâm Muhammed Harun, 5/45.

⁷ Ebû Osman 'Amr b. Bahr el-Câhîz, *Resâilü'l-Câhîz*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1384/1964) 2/171; Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi aḥbâri men zeheb*, thk. Abdülkadir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986), 1/142, 2/29

⁸ Ebû'l-Ferec Barhebraeus Yuhanna İbnü'l-'İbrî, *Târîhu muṭṭaṣari'd-düvel*, nşr. Antuvan Sâlihânî el-Yesû'î, (Beyrut: Dâru'r-Râidî'l-Lübnânî, 1992), 10; Nahide Bozkurt, “Eğlence”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994) 10/483-488.

⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ḥabîb, *el-Muḥabber Arap Kültürü*, çev. Adem Apak-İsmail Güler, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 67.

¹⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. İshak el-Fâkihî, *Aḥbâru Mekke*, thk. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş, (Beyrut: Dâru Hıdr, 1414/1996), 3/32; Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal fi târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*, (Bağdat: Manşûrâtü eş-Şerîf er-Raî, 1961), 5/23.

bulunduğu anlatılmaktadır.¹¹ Köle tüccarları özel bir eğitimden geçirmek suretiyle köle ve câriyeleri vasıflı hale getirdiğinden, kaynelere ayrıca vaşife denilmektedir.¹² Hâbâbe ve Sellâme, II. Yezîd'in odalıkları ve aynı zamanda onu eğlendiren kaynakları yani şarkıcı câriyeleri idiler.

Ümmüveled ise, *çocuğun anası* manasındadır ve efendisinden çocuk doğuran câriye için kullanılan bir deyimdir. Çocuğunun nesebi sahibinden sabit olan câriye olarak da tarif edilmektedir.¹³ Efendinin ölümüyle birlikte bu kişi satılamazdı ve dolayısıyla zorunlu olarak hür sayılırdı. Doğan çocuğu hür sayılır, onunla baba arasında bir neseb bağı kurulur ve her bakımdan normal evlilikten doğan çocukların konumuna sahip olurdu.¹⁴ Kaynaklarda açıkça belirtilmesi de halifenin Hâbâbe'den bir çocuğu olduğunu akla getiren bazı rivayetler bulunmaktadır.¹⁵ Bu rivayetler eğer doğruysa Hâbâbe halifenin ümmüveledi idi.

2. İslam Tarihinde Kadınların Özeld Azatlı Cariyelerin Yöneticilik Durumu

İslamiyet'in doğduğu çağlarda kölelik ve câriyelik tüm dünyada yaygın bir şekilde varlığını sürdüren bir olgu idi. Kur'ân-ı Kerîm'de insanların köleleştirilebileceğine dair açık bir hüküm yer almaz; aksine onlarca ayette onların azat edilmesine yönelik bir teşvik söz konusudur. Hz. Peygamber yanında, neredeyse azat edilmemiş hiçbir köle bırakmadı. Dört halife ve sahabe onun yolunu takip ettiler. Henüz azat edilmemiş köle ve câriyelerin durumlarının düzeltilmesi, mahremiyetlerinin gözetilmesi ve haklarının korunması için tedbirler alındı. Kendi özgürlüğünü satın alma (mükâtebe) hakkı başta olmak birçok hukuki (ceza) yaptırım ve dini kefarete bedeli olarak köle azat şartı getirildi. Köleliğin asıl değil arızı (geçici) bir durum olduğu teyit edildi. Köle ve câriyeler için haklar ve mahremiyet kuralları geliştirildi. Cârîyenin köle veya hür bir erkekle evlendirilmesi teşvik edildi. Evli olmayanının ise sadece bir efendiyle beraber olabileceği hükmü getirildi. Efendisinden çocuk doğuran cârîyenin asla satılamayacağı ve efendinin ölümü sonrasında da onun hür kabul edildiği bir hukuk sistemi benimsendi. Ne var ki, Emevî halifelerinin yanlarında ve etraflarında köle ve câriyelerin sayısı azalmadığı gibi aksine arttı. Çoğu Emevî halifesi yaşadıkları devrin mütegalibe hükümdarları gibi davranarak savaş esirlerini köleleştirmeyi yeğledi. Emevîlerle birlikte saray hayatı ve eğlenceleri başladı. İnşa ettikleri sarayları köle ve câriyelerle adeta dolup taşıtı.

Klasik tarihi birikim ve geleneksel din anlayışı göz önüne alındığında, '*kadınların yönetici olmalarına sıcak bakılmazdı*' denilebilirdi. Dönemsel olarak İslam âlemi dışında kalan dünya için de benzer şeyler söylenebilirdi. Ancak konumuz bağlamında kadim devlet geleneğine sahip devlet ve milletlerde sayıları az da olsa kadın imparatoriçe ve kraliçelerin varlığı bilinmekteydi. Eski Arap devletlerinde de kadın hükümdarlardan söz edilirdi. Antik Arap krallıklarından Asurluların Zabibi,

¹¹ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996) 19/123; Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, thk. Yusuf Es'ad Dalgır, (Kum: Dâru'l-Hicre, 1409/1984), 2/335; Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu Şibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, thk. Muhammed Berekât v.dğr., (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434/2013), 15/120.

¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13/351.

¹³ İbrahim Paçacı, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 673.

¹⁴ Ebü Abdullah Muhammed b. Kâsım er-Rasâ', *Şerhu Hudûdi İbn 'Arafe: el-Hidâyetü'l-kâfiyetü's-sâfiye*, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 679; Ali Hatalmış, *Abbasi Halifelerinin Ümmüveled Eşleri*, 30.

¹⁵ Ebü'l-Ferec Ali b. el-Hüseyin b. Muhammed el-İsfehânî, *Kitâbü'l-egânî*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1415/1994), 15/87; Ebü'l-Kâsım Sıkâtüddin Ali b. Hasan İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Ömer b. Garâme el-'Amravî, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 69/88; Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu Şibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, thk. Muhammed Berekât v.dğr., (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434/2013), 10/417; Ebü 'Umran Nureddin Ali b. el-Vezir İbn Sa'îd el-Mağribî, *Unvânü'l-Murkışât ve'l-Mu'tribât*, (Beyrut: Dâru Hâmed ve Mahyâ, 1973), 13.

Samsi ve Taalhum adında üç kraliçesi vardı.¹⁶ Yine Tedmür kraliçesi Zibâ (ö. m.ö. 285) da kadın hükümdarlardan idi.¹⁷

İslam kültüründe en bilinen ve tanınmış kadın hükümdarı hiç şüphesiz Sebe' kraliçesi Belkis'tır. Adı zikredilmeksizin Ahd-i Atîk'te¹⁸ ve Kur'an-ı Kerîm'de (Neml, 27/20-44) Belkis'in bahsi geçmektedir. Mesela Kur'an'da Sebe' halkını bir kraliçenin yönettiği açıkça ifade edilmektedir: "...hüdhüd gelip dedi ki: *"Ben senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe' halkından sana kesin bir bilgi getirdim. Onları bir kraliçenin yönettiğini gördüm; kendisine her imkân verilmiş, bir de tahtı var..."*" (Neml, 27/22-23). Birçok eski İslam tarihçisi, "*zamanın insanların en faziletlisi, en akıllısı ve işini en sağlam yapanı*" mealinde ifadelerle Belkis'i övmektedir.¹⁹

İslami gelenekte kadınların erkekler üzerine yönetici yapılamayacağı tarzında hâkim görüşün olduğunu görürüz. Hâkim görüşü savunanlar, Kur'an'da geçen "*Erkekler kadınların yöneticisi (kavvâm) ve koruyucusudurlar*" (Nisa, 4/34) ve "*... evlerinizde vakarla oturun...*" (Ahzâb, 33) gibi ayetleri ve "*İşlerini bir kadına bırakan topluluk asla felah bulamaz*"²⁰ gibi kadınlardan yönetici yapılmasının olumsuz netice doğuracağı tarzında anlaşılabilecek hadisleri delil göstermişlerdir. Ancak çağdaş araştırmacılar bu ayet ve hadislerden hareketle kadınların yönetici olamayacakları yargısına varmanın doğru bir yaklaşım olamayacağını söylemişlerdir. Üstelik söz konusu rivayeti tarihi bağlamına uygun yeniden yorumlanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda Din İşleri Yüksek Kurulu kararına göre günümüz kadınlarının sahip oldukları imkânlar, liyakat ve eğitim durumları lehlerine değişmiş ve gelişmiştir. Bu nedenle mahremiyet şartlarını gözeterek hem kadınların hem de erkeklerin yönetici olmalarının önünde dini bir engel yoktur.²¹

Söz konusu hadis rivayetinin tarihi bağlamı özetle; *Hız. Peygamber'in gönderdiği İslam'a davet mektubunu Sâsânî imparatoru II. Hüsrev Pervîz'in (sal. 590-628) yırtması üzerine devletleri parçalansın mealinde ona ağır beddua etmişti.*²² Çok geçmeden oğlu Şîreveyh tarafından öldürüldü. Şîreveyh'in erkek kardeşlerini katlettirdikten sonra ani ölümünden sonra kız kardeşi Boran devlet başkanı oldu. Boran, işleri düzeltmek için gayret etti ve bir yıl dört ay sonra da vefat etti"²³ şeklindedir. Kaynaklarda kraliçe Boran'ın başa geçirilmesi kadar onun devletini toparlamaya yönelik çabalarından bahsedilmesi bize göre manidardır. Buna göre bu rivayeti Sâsânîler artık iflah olamazlar yani yıkılmaktan kurtulamazlar şeklinde yorumlamak mümkündür. Zira İranlıların devleti Hız. Peygamber'in vefatından yaklaşık 10 yıl sonra (21/642) yıkılmıştır.

Hız. Ebû Bekir döneminde meydana gelen Ridde olaylarının en önemli iki elebaşısı Müseyleme ve Secâh (kadın lider) aralarında ittifak yapmışlar, zorlu Yemâme savaşı sonucunda ancak bertaraf edilmişlerdir. Bunlardan ziyade İslam tarihinin siyaseten öne çıkan ilk Müslüman kadın misalimiz Hız. Âişe'dir. Zira onun öncülüğünde kalabalık bir ordu kurulmuş ve onun ordusu mevcut halifeyle savaşmıştır. Mü'minlerin annesi Hız. Âişe için büyük âlime sahabî olması yanında siyasi misyon üstlenmiş çok güçlü kadın da denilebilir. Nitekim Hız. Âişe, halife Hız. Ali ile Hız. Osman'ın şehit

¹⁶ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 1/177; Orhan Seyfi Yücetürk, "Belkis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/420-421.

¹⁷ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ya'kûb el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemîr Mühennâ, (Beyrut: Dâru'l-Âlemî, 1431/2010), 1/254; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîh*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 1/618-620; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, nşr. Yusuf Es'ad Dalgır, 2/69.

¹⁸ Kitabı Mukaddes (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003), I. Krallar, 10/1-10, 13; II. Tarihler, 9/1-9, 12.

¹⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Kitâbü'l-Me'ârif*, thk. Servet 'Ukkâşe, (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 628; Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd ed-Dîneverî, *el-Ahbabû'l-tîvâl*, thk. Abdülmün'im Âmir, (Kahire: Dâru lhyâi'l-Kütübî'l-'Arabî, 1960), 1960, 20; Diyârbekrî, ts., I, 248

²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr-Yemâme, 1414/1993), Buhârî, "Megâzî", 82, "Fiten", 18; Muhammed b. İsa et-Tirmîzî, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir v.dğr. (Mısır: Şirketü Mektebeti matba'ati Mustafa el-Bâbî, 1962-1977), "Fiten", 75.

²¹ bk. <https://sorularlailamiyet.com/kadin-konusunda-en-cok-merak-edilenler>

²² Buhârî, "Megâzî", 77.

²³ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, nşr. Abdülemîr Mühennâ, 1/217; Taberî, *Târîh*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, 2/231

edilmesi meselesinde karşı karşıya kalmışlar ve Cemel Vak'ası'nda savaşmışlardır.²⁴ *İşlerini bir kadına bırakan topluluk asla felah bulamaz* hadisi tam da bu olay esnasında aktarılmıştır. Üstelik bu hadisin tek (sahabî) râvisi olduğu söylenen²⁵ Ebû Bekre'nin, önce Hz. Âişe taraftarı olduğu ancak savaş esnasında duyduğu bu hadisi hatırlayarak geri çekildiği ve tarafsız kalmayı tercih ettiği söylenmiştir.²⁶

Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde kadınların erkekler gibi insan oldukları vurgulanmış ve miras dâhil haklarının korunmasına dair hükümler vaz edilmiştir. Kadınların ve erkeklerin birbirlerinin fitne sebebi olabildiklerine ve birbirlerini ayartabildiklerine dikkat çekilmiştir. Bu meyanda Tarhan, "*nefsani arzular ve şeytani güçler, nefesine ve şeytana uymayı bekleyen zayıf iradeli kişileri ayartmaya çalışmaktadır. Kadının, erkeğe nazaran duygusal kapasitesi daha güçlüdür ve direnci zayıftır. Bu yüzden nefsanî arzularına daha sık düştüğü sanılsa da bu, erkeklerde de karşılaşılan bir durumdur*" değerlendirmesinde bulunmaktadır.²⁷

Hz. Peygamber'in son nefesini verirken ümmetinden son dileği, "*Namaza ve elinizin altındakilere -köle ve câriyelerinize- dikkat edin.*"²⁸ olmuştur. Haklarını savunmada veya istenilen düzeyde haklarına riayet edilmekte herhalde sıkıntıları olabileceği ima edilen kadınlara (başta câriyelere) ve kölelere dikkat çekilmesi manidardır. İslam kültürü ve geleneğinde ister Kur'ân'da ismi geçsin isterse geçmesin; Hz. Havvâ'dan Hz. Hatice'ye tüm peygamber eşleri, Hz. Meryem, Firavun'un karısı Asiye, Hz. Şuayb'ın kızları hürmet edilmesi gereken kadınlardan öte *mü'minlerin anneleri* olarak takdim edilmiştir. Kur'ân'da doğrudan yönetici kadın Sebe' kraliçesine (Belkıs'a) dikkat çekilmesini ve hakkını arayan kadının takdir edilmesini konumuz bağlamında özel önem atfediyoruz. Yine bu meyanda kadın ismi Meryem, kadının yönettiği devlet Sebe' ve hak mücadelesinin takdir edildiği Mücâdile (anlamı: mücadele eden kadın) surelerine isim olarak verilmesi de önemi haizdir.

Kur'ân'da kadınlardan biat alınmasına dikkat çekilmesi önemlidir: "*...mü'min kadınlar sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlerini kabul et...*" (Mümtehine 60/12). Hz. Peygamber de hicret öncesinde Akabe'de kadınlardan biat almıştır.²⁹ Hz. Peygamber'e ve dini ilkelere bağlılığı ifade eden biat; hilafet ve saltanat dönemlerinde daha çok siyasi bir mahiyet kazanmıştır. Yönetenle yönetilenler arasındaki bağı, bağlılığı ve bir tür siyasi tercihi ifade etmiştir. Devletleşme süreci diyebileceğimiz erken devirlerde birçok kez kadınlardan biat alınmıştır. Halife ve hükümdarların seçiminde ve belirlenmesinde biatin yeri ve önemi büyüktü. Emevîler birçok konuda olduğu gibi kadınlardan biat alma ameliyesini ihmal ve terk etmişlerdi.

Eski zamanların dünyasında ve tahayyülünde bir kadının kocası, babası veya oğlunun adıyla daha çok itibar gördüğü ve şartlar oluştuğunda devleti yönettiği görülmüştür. Kur'ân'da geçen; '*Peygamber'in hanımları mü'minlerin anneleridir*' (Ahzâb, 33/6) mealindeki ayete istinaden Hz. Peygamber'in eşlerine özel bir anlam yüklenmiş ve müslümanların onlarla evlenmeleri kesin şekilde yasaklanmıştır. Ashında tüm annelere teşmil edilebilecek "*Cennet annelerin ayakları*

²⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde ve nebze min fütûhi'l-'Irâk*, thk. Yahyâ el-Cebûrî, (Beyrut; Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1410/1990), 111, 157 vd.; İbn Kuteybe, *Kitâbü'l-Me'ârif*, thk. Servet 'Ukkâşe, 239, 405; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, nşr. Abdülemîr Mühennâ, 2/14, 115 vd.; Taberî, *Târîh*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, 2/271-274, 456 vd.

²⁵ Mehmet Emin Özavşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998), 335.

²⁶ Asri Çubukçu, "Ebû Bekre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/114.

²⁷ Nevzat Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, (İstanbul: Nesil Yayınları 2014), 340. Bk. Ramazan Biçer- Şeyma Feriştatoğlu, "Yûsuf Sûresi 28. Âyet Bağlamında Kadınlara Nispet Edilen Bir Nitelik: -Keyd-", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 40 (Aralık 2019), 115.

²⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğ., (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Marâzu Resûlillâh", 1625.

²⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 1/239; Taberî, *Târîh*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, 2/354, 355

*altındadır*³⁰ hadisi ve insanlar içinde en fazla saygı gösterilmesi gereken kimdir? sorusuna Hz. Peygamber'in *üç defa annendir*³¹ hadisi söz konusu ayetle birlikte değerlendirildiğinde aileye ve anneliğe ulvi bir anlam yüklendiğini görürüz.

Tarihi geleneğimizde Müslüman kadınların yöneticiliğine sıcak bakılmamasında eski Arap örfünün ve İslam tarihinin başlarında meydana gelen hadiselerin etkisinden söz edilebilirdi. Nitekim *yönetimi kadınlara bırakan topluluk iflah olmaz* hadisinin Cemel Olayı'nın vukuu esnasında dillendirilmesi de bu görüşü destekler mahiyettedir. Bize göre Cemel Olayı'nda yaşanan olumsuzlukların ağır faturası Hz. Âişe'ye ve onun şahsında bütün Müslüman kadınlara kesilmiştir. Çünkü bu olay, kadınların devleti yönetmeye kalkışmasına ve başarısızlığına örnek gösterilmiştir. Bu da ister istemez asırlar boyunca müslüman kadınları siyasi arenadan uzak tutmaya yetmiştir. Yine de İslam tarihi boyunca çoğu halife eş ve yakınları olmak üzere ve sayıları nispeten az da olsa kendi kişisel gayretleriyle öne çıkan kadınlar hep var olmuştur. Bunların içlerinde hür veya azatlı kadınlar kadar câriyelerin de etkin ve etkili oldukları bilinmektedir. Cârîye yani köle kadınların bazı hususlarda hür hemcinslerinin önüne geçtikleri bile ifade edilmektedir. Çünkü onlardan bazıları efendilerinin sosyal ve siyasal konumuna bağlı olarak sıradan insanlardan daha müreffeh hayat sürmüşler ve tanınır olmuşlardır.

3. Halife Yezîd b. Abdülmelik'in Gözdesi Sellâme ve Siyasete Müdahil Bazı Tavrıları

Erken dönem İslam tarihinde saray hayatı ve eğlence Emevîlerle birlikte başlamıştır. Saray eğlenceleri denilince şarkı söyleyen ve dans eden köle ve cariyele akla gelmektedir. İslam öncesinde Araplar, şiir ve edebiyat meclisleri kurarlar; içkili, müzikli ve kaynakların raksı eşliğinde eğlenirlerdi. Emevîler döneminde Arapların yaşam standardı yükselmiş ve buna bağlı olarak boş zamanlarını eğlence ortamlarında geçirenlerin sayısı artmıştır.³² Eğlence sektörünü organize edenler ve işleticiler genelde Ehl-i Zimme'den veya mevâliden idiler.³³

II. Yezîd'in kişisel yaşamında ve devleti yönetme tarzında bir halifeden beklenmeyecek aşırılıklara sahip olduğu; içki ve eğlence meclislerinde şarkıcı câriyeleriyle vakit geçirerek devlet yönetimini ihmal ettiği söylenmiştir. Taberî, Yezîd'den önceki Emevî halifelerin de sarayda eğlenceye yer verdiğini, ancak onların bu tür eğlenceleri perde arkasından takip ettiğini belirtmiş, II. Yezîd'in ise, şarkıcı câriyeleri ve rakkâselerin arasındaki perdeyi yırtarak özel yaşamını gözler önüne serdiğini aktarmıştır.³⁴

Emevî halifelerinin kıymetlisi (gözdesi) diyebileceğimiz bazı câriyeler, üstün yetenekleri ve güzellikleriyle ön plana çıkmışlar; bunlar, zaman zaman devletin iş ve işleyişini de etkilemişlerdir. İşte bunlardan biri olan Sellâme, üstün zekâsı ve kişisel yetenekleriyle halife Yezîd b. Abdülmelik'in gözdesi ve kıymetlisi olmuştur.³⁵ Nitekim Şibt İbnü'l-Cevzî, Yezîd b. Abdülmelik'in, "*halifelîğe getirildiğimden beri en sevinçli günüm, Sellâmetü'l-Kas'ı cârîye olarak satın aldığım gündür*" demiş olması,³⁶ bu düşüncemizi teyit etmektedir.

Sellâme el-Kas (âbid, zâhid, râhib) lakabıyla da şöhrat bulmuştur. Rivayete göre Mekke'de zahitliğiyle tanınan ve bu yüzden el-Kas lakaplı Abdurrahman b. Ebû 'Ammâr el-Cüşemî ile Sellâme birbirlerine âşık olmuşlar. Abdurrahman, onunla baş başa kalmasına ve arzulu olmasına rağmen

³⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğ., (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416-1421/1995-2001), 36/299; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, nşr. Mektebü Tahkîkî't-Türâsî'l-İslâmî, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1420/1999), "Cihâd", 25.

³¹ Ebû'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc, *Şahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Kahire: Dâru l-Hyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1412/1991) "Birru'l-Vâlideyn", 1.

³² Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî: asru'l-İslâm*, (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 140.

³³ Yusuf Huleyf, *Hayâtu's-şî'r fi'l-Küfe*, (Kahire, 1968), 215. bk. Ramazan Altınay, *Emevîlerde Günlük Yaşam*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 372-373.

³⁴ Taberî, *Târîh*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, 7/22-24.

³⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-aḥbâr*, nşr. Yusuf Ali Tâvîl, (Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l-'İlmiyye, 1418/1986), 2/272; Mes'ûdî, *Mürüccü'z-zeheb*, nşr. Yusuf Es'ad Dalgır, 3/199

³⁶ Şibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 10/414, 415.

sabretmiş ve ona iltifat etmemiştir. Sellâme ile Abdurrahman'ın aşkı tüm şehirde konuşulmuştur. Bundan böyle Sellâme âşık olduğu zahidin lakabıyla anılır olmuştur yani kendisine Sellâmetü'l-Kas denilmeye başlamıştır.³⁷

Kaynaklarda Sellâme'nin geçmişi ve ailesi hakkında, "*O Medineli müvelledelerden idi*" notu dışında kayda değer bilgi verilmemiştir.³⁸ Onun Medine'de büyüdüğü, Mekke'de çok iyi yetiştirildiği; Ma'bed, İbn Süreyc, İbn Âişe, Cemîle, Mâlik b. Ebi's-Semağ vs. dönemin musiki üstatlarından şarkılar öğrendiği aktarılmıştır.³⁹ Altınay'a göre Sellâme, Medine'de yaşayan İspanyol asıllı bir câriyedir.⁴⁰ Ancak Altınay dipnotunda birçok kaynağa işaret etse de, söz konusu kaynaklarda onun İspanyol asıllı olduğuna dair bir kayda rastlayamadık.

Sellâme'nin kendisi gibi çok güzel ve yetenekli Reyyâ adında bir kız kardeşi vardı ve "*İki kız kardeş de kadınların en güzeli ve şarkıcıların en iyisiydi*" denilmekteydi.⁴¹ Sellâme Medine'de doğmuşsa da bir süre sonra Mekke'ye gitmiş, daha doğrusu câriye olarak satılmıştır. İbn 'Asâkir, Yezîd Mus'ab b. Züheyr ez-Zührî'den satın aldığını belirtmişse de⁴² diğer kaynaklarda bu ismin Mus'ab b. Süheyl ez-Zührî olduğu ifade edilmektedir.⁴³ Doğrusu onun eski efendisinin adı Mus'ab b. Süheyl olmalıdır.

Şibt İbnü'l-Cevzî, Zübeyir b. Bekkâr'dan; "*Sellâme kadınların en güzeli ve mükemmeliydi. Öyle ki, ezberden çok iyi Kur'ân okur, eski cahiliye şiirlerini bilir ve rivayetlerde bulunurdu. Ahvas ve Abdurrahman b. Hassân onu meclislerine almışlar ve onunla şiirlerini yarıştırmışlardır*" şeklinde bir rivayet aktarmıştır.⁴⁴ İbn Kesîr ise onu "*yüzü en güzel kadındı, aklını en mükemmel kullanırdı, hadisleri en iyi şekilde okur, Kur'ân okur ve şiir rivayet ederdi*" şeklinde tasvir etmiştir.⁴⁵ Bu rivayetlere göre Sellâme, güzel sesi ve fiziki yanında mükemmel denilebilecek seviyede bilgi ve edebi donanıma sahipti.

Nüveyrî, Emevîler döneminin en meşhur hiciv şairlerinden İbn Kays Rukeyyât'tan (ö. 74/694) Sellâme ve kardeşi Reyyâ hakkında; "*İkinizin okuduğu beyitleri yalanlayamadığım ve mecburen onayladığım için sizleri artık övmek istiyorum. İkiniz de bundan dolayı benim velinimetimsiniz. Asla siz ikinize ne yaklaşır ve ne de eleştirmeye cüret ederim*" demek zorunda kaldığına işaret etmiştir.⁴⁶ Başka bir rivayette İbn Kays Rukeyyât, "*Sellâmetü'l-Kas onun için dünya fitnesidir, Ama el-Kas ne aklını yitirdi ne de bedeni kaptırdı*"⁴⁷ beytini okumuş Sellâme'den gıpta ile bahsetmiştir.

³⁷ Fâkihî, *Ahbbâru Mekke*, nşr. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş, 2/326; Ebü'l-Meâli Bahâeddin Muhammed b. Hasan İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, thk. İhsan Abbâs-Bekr Abbâs, (Beyrut: Dâru Şâdir, 1417/1996), 6/142; Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed İbnü'l-Esrî, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâzî-Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407-1424/1987-2003), 4/369; Şibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 10/414-415; 'İmâdüddin İsmail b. Ali Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi't-târîhi'l-beşer*, (Kahire: el-Matba'atü'l-Hüseyniyyeti'l-Mısıriyye, 1907), 1/203; Ahmed b. Abdilvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*, thk. Müfid Kumeyhâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004), 5/54-55, 21/243.

³⁸ Şibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 10/414; Ebü's-Safâ Şalâhaddîn Halîl b. 'İzzeddîn Aybeg es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/2000), 11/215; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, nşr. Müfid Kumeyhâ, 5/54.

³⁹ İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-ahbâr*, nşr. Yusuf Ali Tâvîl, 4/131-132; İbnü'l-Esrî, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/369; Şibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 10/414-415; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/203; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, nşr. Müfid Kumeyhâ, 5/54-55.

⁴⁰ Altınay, *Emevîlerde Günlük Yaşam*, 401.

⁴¹ İsfahânî, *Kitâbü'l-egânî*, 8/455, 456; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, nşr. Müfid Kumeyhâ, 5/55.

⁴² İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, nşr. Ömer b. Garâme el-'Amravî, 69/91.

⁴³ İsfahânî, *Kitâbü'l-egânî*, 8/462; İbn Sa'îd el-Mağribî, *Unvânü'l-Murkışât ve'l-Muṭribât*, 51; 4; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa, 11/216; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, nşr. Müfid Kumeyhâ, 5/57.

⁴⁴ Şibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 10/415.

⁴⁵ Ebü'l-Fidâ 'İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Kahire: Dâru Hicr, 1418-1424/1997-2003), 11/657.

⁴⁶ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, nşr. Müfid Kumeyhâ, 5/55.

⁴⁷ Mes'ûdî, *Mürüccü'z-zeheb*, thk. Yusuf Es'ad Dalgır, 3/196; İsfahânî, 1994, VIII, 456, Şibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 10/415.

Eğlence sektöründe şarkıcı câriyelerin ve rakkâselerin yani kaynakların yeri ve önemi büyüktür. Kayneler küçüklüklerinden itibaren sesi ve fiziği güzel câriyeler içinden seçilirlerdi. Onlara özel musiki ve adâb-ı muaşeret eğitimi verilirdi. İçlerinde çok yetenekli olanları saray ve eşraf konaklarına yüksek meblağlarla satılırlardı. Mesela Süheyl b. Abdurrahman b. Avf, Sellâme'yi, 3.000 dinara⁴⁸ veya 4.000 dinara⁴⁹ (tam altına?) Yezîd b. Abdülmelik'e satmıştır. Hatta Belâzürî, abartılı bir rakam vererek “ (II.) Yezîd, Hâbâbe ve Sellâme'yi satın almak için 200.000 dinar meblağ ödemiştir” kaydını düşmüştür.⁵⁰ İbn 'Asâkir ve Şibt İbnü'l-Cevzî ise, başka bir rivayette onu 20.000 dinara satın aldığını söylemişlerdir.⁵¹ Yine Sellâme'den çok hoşlandığı, devleti yönetirken ve önemli kararlar alırken onu yanından hiç ayırmadığı ve “ Hilafetin bana verilmesinden daha çok Sellâme'yi satın almam beni sevindirmiştir” dediği aktarılmıştır.⁵² Bu rivayetlere göre II. Yezîd'in, onu satın alırken de onunla eğlenirken de hiçbir masraftan kaçınmadığı ve onu tutku derecesinde sevdiği anlaşılmaktadır.

Halife Velîd döneminde (hal. 86-96/705-715) Medine valiliği yapan Osman b. Hayyân (ö. 150/767) bir ara artan şikâyetler üzerine şarkıcıları şehirden uzaklaştırma kararı almış, dönemin sevilen nüktedanlarından İbn Ebû 'Atîk'in (ö. 110/728) ricası ve onun Sellâme ile valiyi doğrudan görüştürmesi üzerine bu kararından vaz geçirdiği kaydedilmiştir.⁵³ Sellâme'nin Medine valisi Osman b. Hayyân'ı kararından vaz geçirmesini konumuz bağlamında önemli buluyoruz.

Ömer b. Abdülaziz gibi gayet dindar ve tutumlu bilinen bir halifeden sonra II. Yezîd halifelğe getirilmişti.⁵⁴ Birbirine zıt iki halife portresinden söz edilebilirdi. Nitekim kaynaklarda, “ Yezîd, iki gözdesi Hâbâbe'yi sağına, Sellâme'yi soluna her daim oturtur, zil zurna sarhoş oluncaya kadar her gece içerdi. Mucûn (müstehcen) şiirlere ve şarkılara ilgi duyar, kendisini eğlendiren müzisyenlere kesenin ağzını açar ve devlet hazinesini çarçur ederdi” biçiminde yaşantısı tasvir edilirdi.⁵⁵ Konumuz bağlamında Sellâme ve Hâbâbe ikilisi, halife II. Yezîd üzerinde etkili olmak ve daha doğrusu devlet işlerine doğrudan müdahil olabilmek için önlerinde en büyük engel olarak da Anadolu ve Kafkasların büyük fatihi Mesleme b. Abdülmelik'i görmüşlerdir. Mümkün olduğunca da onu merkezden uzak tutmaya çalışmışlar ve güçleri yettiği kadarıyla da onu önemli görevlerinden azletmeye çalışmışlar ve bunda da kısmen muvaffak olmuşlardır.⁵⁶ Mesleme'nin yerine Irak ve Horasan valiliğine Ömer b. Hübeyre'nin (ö. 110/728) getirilmesinde onlar etkili olmuşlardır. Bu ve benzeri atamalar Yezîd'in kardeşleri Mesleme ve Hişâm'ı rahatsız etmiş olmalıdır. Nitekim Hişâm halife olduğunda başta Ömer b. Hübeyre olmak üzere Yezîd dönemi valilerini değiştirmiştir.⁵⁷

II. Yezîd, bir gün yanında Hâbâbe ve Sellâmetü'l-Kas var iken coştugu; ‘Bırakın beni uçayım’ dediği kaydedilmiştir. Onlar, “ Yerine kimi halife bırakıyorsun? diye sormuşlar o da, ‘Siz ikinizi’ diye

⁴⁸ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, thk. Yusuf Es'ad Dalgır, 3/196; Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001), 6/82.

⁴⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 8/257; Şibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 10/415.

⁵⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 8/263

⁵¹ İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, nşr. Ömer b. Garâme el-'Amravî, 65/307; Şibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 10/416.

⁵² Şafedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa, 11/215.

⁵³ İsfahânî, *Kitâbü'l-egânî*, 8/459.

⁵⁴ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, thk. Yusuf Es'ad Dalgır, 3/234, 4/294.

⁵⁵ İbn Kuteybe, *Kitâbü'l-Me'ârif*, thk. Servet 'Ukkâşe, 364, 366; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 8/257; Taberî, *Târîh*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, 7/223; Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed İbn 'Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, thk. Müfîd Muhammed Kumeiha, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1983), 8/230; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/368.

⁵⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 8/2260; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, thk. Yusuf Es'ad Dalgır, 3/196, 199; İsfahânî, *Kitâbü'l-egânî*, 15/88, 89; İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, nşr. Ömer b. Garâme el-'Amravî, 69/90.

⁵⁷ bk. İbn 'Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, 5/188; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, thk. Yusuf Es'ad Dalgır, 3/201-202; Şibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 11/274; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/14.

karşılık vermiştir."⁵⁸ Başka rivayetlerde "*sana*"⁵⁹ ve yeminle "*Vallâhi sana*"⁶⁰ şeklinde geçmiştir. Bu rivayetler halifenin onlar ne kadar güvendiği ve halifeyi etkilediklerini anlatması bakımından önemlidir. Yine Belâzürî Medâinî'ye dayanarak aktardığı bir rivayette "*Sellâme'nin yüksek sesle bağırması ve çığlık seslerinin sarayı inletmesiyle Yezîd b. Abdülmelik'in öldüğü anlaşılmıştır.*"⁶¹ demektedir.

Kaynaklarda II. Yezîd'in ölümünden sonra Sellâme'nin hayatına birkaç anekdot dışında bir bilgiye rastlayamadık. Ancak İsfehânî'nin "*Ḥabâbe'nin ölümünden sonra Sellâme uzun süre yaşadı.*"⁶² kaydı dikkat çekicidir. Yine halife Velîd b. Yezîd'in (ö. 126/744) onun şarkılarına mest olduğu rivayet edilmiştir. Hatta II. Velîd hakkındaki ithamlardan biri de babasının cariyeleri ile beraber olduğu iddiasıydı ve bu cariyeler arasında Sellâme'nin de adı geçmekteydi. Hatta halife II. Velîd'in ölümü üzerine mersiye okumuştur.⁶³ Bu rivayetlerden de anlaşılabileceği üzere Sellâme uzun bir ömür yaşamış olmalıdır. O, sadece güzel sesi, şiirdeki mahareti ve konumuz bağlamında halifeleri ve valileri etkilemek suretiyle siyasete müdahil olduğunu göstermiştir. Şu da bir gerçektir ki, II. Yezîd'den sonra eğlence hayatına mesafeli ve güçlü siyasi bir figür olarak bilinen Hişâm b. Abdülmelik (sal. 105-125/724-743) halifelik yapmıştır. Hişâm gibi birinin üstelik çok uzun saltanatında Sellâme ve onun gibilerin öne çıkmaları ve siyasete müdahil olmaları beklenemezdi.

4. Ḥabâbe ve Siyasete Müdahil Tavrı

Kaynaklarda Ḥabâbe'nin ailesi ve geçmişine dair herhangi bir malumata ulaşamadık. Ancak onun gerçek isminin "*el-Âliye*" olduğu ittifakla nakledilmektedir.⁶⁴ Yine bazı kaynaklarda, "*onun Ümmü Dâvud künyesini taşıdığı ve (II.) Yezîd'in azatlısı olduğu*" şeklinde bir ayrıntı verilmektedir.⁶⁵ Kaynaklarda II. Yezîd'in el-Gamr, Yahyâ, Süleyman, ve Abdülcebâr adlı oğullarının annelerinin adları sayılmışken, oğlu Dâvud'un annesinden hiç bahsedilmemiştir.⁶⁶ İbn Hâzım'ın Ḥabâbe'nin ümmüveled olduğunu⁶⁷ söylemesini dikkate alarak da adı geçen Dâvud'un annesinin Ḥabâbe olma olasılığı vardı. Bu rivayetlerden Ḥabâbe'nin ümmüveled statüsünde olduğunu söylemek pekâlâ mümkündür.

Aslında Ḥabâbe ismi Yezîd b. Abdülmelik tarafından verilmiştir.⁶⁸ Ayrıca o Medineli müvellededen (annesi de câriye) olup İbn Mînâ tarafından Mekke'ye getirilmişti. O, Arap dili ve edebiyatında ustalaşmış ve burada İbn Süreyc, Ma'bed gibi zamanın en iyi şarkıcıları tarafından kayne olarak yetiştirilmişti.⁶⁹

⁵⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Şâkir el-Kütübî, *Fevâtü'l-vefâyât*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Şâdir, 1973-1974) 8/323.

⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/368.

⁶⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 8/258.

⁶¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 8/262-263.

⁶² İsfehânî, *Kitâbü'l-egânî*, 8/459.

⁶³ İsfehânî, *Kitâbü'l-egânî*, 6/499, 8/454, 459, 463; İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, nşr. Ömer b. Garâme el-'Amravî, 69/238, 241; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, nşr. Müfid Kumejhâ, 4/244, 5/59.

⁶⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 9/31; Taberî, *Târîh*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, 7/223; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 4/368; Şibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 10/417, 11/274; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/15; İbn Sa'îd el-Mağribî, *Unvânu'l-Murkışât ve'l-Muṭribât*, 13.

⁶⁵ İsfehânî, *Kitâbü'l-egânî*, 15/87; İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, nşr. Ömer b. Garâme el-'Amravî, 69/88; Şibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 10/417; İbn Sa'îd el-Mağribî, *Unvânu'l-Murkışât ve'l-Muṭribât*, 14.

⁶⁶ Ebû Abdullah Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, nşr. E. Lévi-Provençal (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 167; Şibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 10/421.

⁶⁷ Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed İbn Hâzım, *Cemheretü'l-enşâbi'l-'Arab*, thk. Abdüsselam M. Harun, (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1403/1983), 91.

⁶⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 8/257, 9/31; Şafedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa, 11/215, 15/207; Hayreddin b. Mahmud ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmusü terâcim*, nşr. Zühayr Fethullah, (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 8/185.

⁶⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 8/260; İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, nşr. Ömer b. Garâme el-'Amravî, 69/88; Şibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 10/417; Şafedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa, 11/215; İbn Sa'îd el-Mağribî, *Unvânu'l-Murkışât ve'l-Muṭribât*, 138.

Sözlüklerde Hâbâbe kelimesine; “suyun parçaları, damla, sevgili”,⁷⁰ “dişlerin parlaklığını veren ağızdaki ıslaklık”⁷¹ “Şeytan’ın bir ismi, ıstırap verici”⁷² gibi birçok anlam verilmektedir.

Hâbâbe, güzelliği ve sesiyle görenleri ve dinleyenleri etkileme kabiliyetine sahip biri olarak anlatılmaktadır. Öyle ki, Yezîd b. Abdülmelik onunla henüz halife olmadan önce Mekke’de karşılaşmıştır. Bir eğlence meclisinde Hâbâbe’yi görmüş; okuduğu şiirleri ve şarkıları dinlemiş, ona meftun olmuş ve binlerce dinar harcayarak ona sahip olmak istemiştir. Ancak halife oluncaya kadar bu arzusunu gerçekleştirememiş ve ağabeyi Süleyman b. Abdülmelik ona engel olmuştur.⁷³

Yezîd b. Abdülmelik, halife olduğunda karısı Su’de bt. Abdullah’ın bir sürprizi ile karşılaşmıştır. Rivayete göre Su’de, kocasını mutlu edebilmek adına 4.000 dinara Hâbâbe’yi satın alıp hediye etmiştir. Şibt İbnü’l-Cevzî bu rakamı, 10.000 dinar olarak artırırken,⁷⁴ Belâzürî, daha abartılı bir rakam vererek “Yezîd Sellâme ve Hâbâbe için 200.000 dinar ödedi”⁷⁵ demektedir. Ayrıca Yezîd’in karısının bu jestine sevindiği, Hâbâbe’yi yanından ayırmadığı ve saray protokolünde değişikliğe gittiği ve şarkıcı câriyelerle yönetim arasındaki perdeyi kaldırttığı kaydedilmektedir. Öyle ki sağına ve soluna Sellâmetü’l-Kas ve Hâbâbe’yi oturtarak adeta onları devlet yönetimine dâhil etmiş olmaktadır.⁷⁶

Yezîd b. Abdülmelik’in halifelğe geldiği sıralarda 40 gün boyunca selefi Ömer b. Abdülaziz’i taklit ederek ibadetlerine özen gösterdiği ve zahidâne bir hayat sürdüğü kaydedilmektedir. Başta Hâbâbe’nin bundan oldukça rahatsız olacağı aşîkârdı. Zira bu durum onun kişiliğine ve icra ettiği sanata da uygun düşmeyecektir. Nitekim öyle de olmuştur. O okuduğu şiirler ve söylediği şarkılarla Yezîd’i etkilemeyi başarmış ve onu Ömer b. Abdülaziz gibi davranmaktan vazgeçirmiştir.⁷⁷ İçki ve eğlence hayatına geri dönmekle Yezîd, eğlence sektörünün en gözde şarkıcısı Hâbâbe’ye daha da yakın olacaktır. O da sürekli içen sarhoş bir halifeyi daha rahat kontrol edebilecektir.

Aktarılan rivayetlerde çoğu kez satır aralarında veya doğrudan Hâbâbe’nin yönetime müdahil olmasına değinilmiş ve açıkça eleştirilmiştir. Zira eğlenceye dalan ve sürekli sarhoş olan bir halifenin görev ve yetkilerinin başkaları tarafından üstlenilmesi ve yürütülmesi normaldi. Yezîd, Hâbâbe’nin hatırına vali ve komutanları değiştirmeye başlayacaktı. Halifenin üzerinde nüfuzu olduğu anlaşılan Mesleme b. Abdülmelik’in azledilmesi ve yerine Hâbâbe’nin istediği birinin getirilmesi çok önemliydi. Cesareti, takvası ve ferasetiyle ünlü Anadolu ve Kafkasya fetihlerinin en

⁷⁰ Ebü’l-Hasan Ali b. İsmail İbn Sîde, *el-Muḥkem ve’l-muḥtû’l-a’zam*, thk. Abdülhamid el-Hindâvî, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1421/2000), 2/454.

⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 1/294.

⁷² Ebü’t-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, thk. Muhammed Nu’aym el-Arkasûsî, (Beyrut: Müessesetü’l-Risâle, 1426/2005), 1/71.

⁷³ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 8/257, 258; Taberî, *Târîḫ*, nşr. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim, 7/223; İbn ‘Abdürabbih, *el-İkdü’l-Ferîd*, 7/67; Mes’ûdî, *Mürûcû’z-zeheb*, thk. Yusuf Es’ad Dalgır, 3/197-198; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîḫ*, 4/368; Şibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 10/415, 417, 418; Şafedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa, 15/215.

⁷⁴ Şibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 10/418.

⁷⁵ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 8/263.

⁷⁶ Ebû Osman ‘Amr b. Bahr el-Câhîz, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, thk. Abdüsselâm Harun, (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1418/1998), 2/123; Fâkihî, *Aḥbâru Mekke*, nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, 3/140; İbn Kuteybe, *Kitâbü’l-Me’ârif*, thk. Servet ‘Ukkâşe, 364, *Uyûnü’l-aḥbâr*, nşr. Yusuf Ali Tâvîl, 2/272; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 9/292; İbn ‘Abdürabbih, *el-İkdü’l-Ferîd*, 4/ 230, 8/188; Taberî, *Târîḫ*, nşr. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim, 7/22; Mes’ûdî, *Mürûcû’z-zeheb*, thk. Yusuf Es’ad Dalgır, 3/196, 199; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîḫ*, 4/368, 369; Şibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 2/568, 10/240, 418; Şafedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, nşr. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa, 13/30; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 13/15.

⁷⁷ Mes’ûdî, *Mürûcû’z-zeheb*, thk. Yusuf Es’ad Dalgır, 3/196; Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir Maḳdisî, *Kitâbü’l-bed’i ve’t-târîḫ*, (Kahire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Diniyye, ts.), 6/48; Şibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 10/239-240; Şemseddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Târîḫü’l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-Arabî, 1410-1420/1990-1999) 7/280; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 13/13; Ebû Muhammed Abdullah b. Es’ad el-Yâfi’î, *Mir’âtü’l-Cinân*, thk. Halil el-Mansûr, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1417/1997), 178; Hüseyin b. Muhammed b. Hasan ed-Diyârbekrî, *Târîḫü’l-ḥamîs*, (Beyrut: Müessesetü’l-Şa’bân, ts.), 2/318.

önemli komutanı ve aynı zamanda Irak ve Horasan valisi (II. Yezîd'in de kardeşi) Mesleme b. Abdülmelik'i azlettirmeyi başarmış ve onun yerine Ömer b. Hübeyre'nin getirilmesini sağlamıştı.⁷⁸

Ḥabâbe'nin talebiyle Ömer b. Hübeyra, neredeyse tüm âmilleri değiştirmekteydi.⁷⁹ Bu azil ve tayinler Ḥabâbe'nin Ömer'e sözünü dinlettiği anlamına da geliyordu. İbnü'l-Esîr de; "*Ömer İbn Hübeyra, Yezîd b. Abdülmelik halife olunca ve Ḥabâbe'nin kendine tahakkümünü görünce ona ve Yezîd'e hediyeler gönderdi*" demektedir.⁸⁰ Çünkü İbn Hübeyrâ, Ḥabâbe için "*benim kızım*" diyor ve onu sahipleniyordu.⁸¹ Yine Anadolu fetihlerinde adından söz ettiren yeğeni Abbâs b. Velîd'i görevinden alıyordu.⁸² Bir yandan II. Yezîd güçlü rakiplerini pasifize ederken, diğer yandan Mes'ûdî'nin deyiimiyle Ḥabâbe bütün bunları, "*kendi ikbali adına rahat içki içmek ve eğlenmek için yapmaktaydı.*"⁸³

Ḥabâbe etkili sözler, söylediği şarkılar ve hepsinden önemlisi Yezîd'in kendine karşı zaafını kullanmak suretiyle onun aklını başından alıyor ve ona hükmediyordu.⁸⁴ Yezîd onun şarkılarını dinlerken "*uçmak istiyorum*", "*vallâhi uçuyorum*" gibi sözler sarf ederek kendinden geçiyordu.⁸⁵ Bir rivayete göre "*Ḥabâbe'nin söylediği şarkılar, Yezîd'i o kadar meşgul ediyordu ki, bir defasında cuma namazına bile gitmesine mani olmuştu. Tepkilerin artması ve Mesleme'nin uyarısı üzerine emniyet müdürü cumayı kaldırmak durumunda kalmıştı*" denilmektedir.⁸⁶ Yine muhtemelen Ḥabâbe'nin daha önce rahatsız olduğu Medine valisi Ebû Bekir b. Muhammed azledilmiş ve yerine Abdurrahman b. Dahhâk el-Fihri atanmıştı.⁸⁷

II. Yezîd gittiği her yere yanında Ḥabâbe ve Sellâme'yi götürüyor ve eğlence partileri düzenliyordu. O, Ḥabâbe'nin söylediği şarkılarla coşuyor ve kendinden geçiyordu. Nitekim İbnü'l-Esîr, "*Yezîd oldukça cömert idi. Bir gün yanında Ḥabâbe ve Sellâmetü'l-Kass var iken coşmuş, 'Bırakın beni uçayım' demişti. Ḥabâbe, 'Peki ümmeti kime emanet edeceksin?' diye sorunca da, 'Sana' diye karşılık vermişti.*"⁸⁸ Aynı rivayetin sonunda Belâzürî, "*Vallâhi sana*" (yani Ḥabâbe'ye) denilmektedir.⁸⁹

5. II. Yezîd'in Ḥabâbe Aşkına Kara Sevdaya Tutulması ve Ölümü

Ḥabâbe, bir dönem devlet işleyişi ve günlük siyasete müdahil olmuş ve doğrudan halifeyi yönlendirmiş bir şahsiyettir. Güzelliği, sesi ve keskin zekâsına meftûn olmuş bir halifenin hayatına

⁷⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 8/260, 261, 268-269; İbn 'Abdürabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, 5/188; Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk. *Emâli'z-Zeccâcî*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1407/1987), 74; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, thk. Yusuf Es'ad Dalgır, 3/196, 199; Mağdisî, *Kitâbü'l-bed'*, 8/47-48; İbn Hamdûn, *et-Tezkire*, 9/43; Şibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 10/240; Ebû Zeyd Velîyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Târîh*, nşr. Halil Şehâde, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1408/1988), 3/103.

⁷⁹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, nşr. Müfid Kumeyhâ, 21/642; İbn Haldûn, *Târîh*, nşr. Halil Şehâde, 3/103.

⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/353.

⁸¹ Şibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 10/274.

⁸² İbn Kuteybe, *Kitâbü'l-Me'ârif*, thk. Servet 'Ukkâşe, 364; İbn 'Abdürabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, 5/188; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, thk. Yusuf Es'ad Dalgır, 3/199.

⁸³ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, nşr. Yusuf Es'ad Dalgır, 3/196.

⁸⁴ Şafedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, nşr. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa, 15/207; Ebû'l-Beka Kemâleddin Muhammed b. Musa b. İsa ed-Demîrî, *Hayâtü'l-hayevânî'l-kubrâ*, nşr. Ahmed Hasan Besec, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1424/2003) 2003, 1/106; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 1/122, 2/29.

⁸⁵ Fâkihî, *Aḥbâru Mekke*, nşr. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş, 3/140;

İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-aḥbâr*, nşr. Yusuf Ali Tāvîl, 2/272; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 8/258; İbn 'Abdürabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, 7/ 67; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, thk. Yusuf Es'ad Dalgır, 3/199; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/368; İbn Hamdûn, *et-Tezkire*, 3/252; Şibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 10/418; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 22/282, 283.

⁸⁶ Şibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 10/240; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/61.

⁸⁷ Şibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 10/240.

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/368.

⁸⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 8/258.

mal olmuş biridir.⁹⁰ Onların peş peşe gelen ölümleri, birbirlerini çok seven eşleri ve büyük âşıkları hatırlatmaktadır. Nitekim Aycan bu büyük aşka 'kara sevda' denilebileceğini ifade etmiştir.⁹¹

Kara sevda, "umutsuz ve güçlü aşk" ve "kişinin belirli bir neden olmadan çöküntü durumuna girip çevreden gelen uyarılara kapanması, güçlü suç ve günah duyguları içine düşmesi durumu, malihülya, melankoli" olarak tanımlanmaktadır. "Kara sevda", Türkçe "kara" Arapça "sevdâ" aynı anlama gelen ve birlikte de kullanılan mürâdif sözcüklerdir. Eşanlamlı (mürâdif) iki sözcük peş peşe söylendiğinde pekiştirme yapılmış olur. Yalnız başına sevda sözcüğü de, "Güçlü sevgi, aşk" ve "Aşırı ve güçlü tutku, istek" anlamındadır.⁹² Klasik Arapça sözlükte sevdâ (السوداء), "Kalpteki siyah kan pıhtısı gibi kalpteki bir hastalıktır" ve "kişinin kalbinde (başka) kişiye âşık olması ve onun aşkıyla kalbinin tutuşması" diye tarif edilmektedir.⁹³ Tam da bu tanım Yezîd b. Abdülmelik ile gözdesi Hâbâbe arasında yaşanan bir hakikate dönüşmüş olmalıdır.

Mes'ûdî, Hâbâbe'nin mezarı başında II. Yezîd'in, "*Kim aşktan öldü? Hakeza o (Hâbâbe) öldü. Aşkı için ölemeyen kimsede hayır yoktur*" tarzında şiirler okuduğunu, aklını ve şuurunu yitirdiğini ve sonunda öldüğünü söylemiştir.⁹⁴ Bu rivayetin Yâfi'î tarafından aynen nakledildiğini⁹⁵ de görürüz. Diyârbekrî ise Yezîd hakkında doğrudan "*aşktan ölmüştür*" ve "*onun dışında aşktan ölen bir halife de bilinmez*" kaydını düşmüştür.⁹⁶ Bu anlatılarda Yezîd'in ölüm sebebinin aşk olduğu ifade edilmektedir. Rivayetlerde II. Yezîd'in sevgilisinin (Hâbâbe'nin?) ani ölümü üzerine dış dünyaya kendini tamamen kapattığı, onun ölüm sebebini kendinden bildiği, onu kaybetmenin acısıyla yanıp tutuştuğu, üzerine şiirler okuduğu; 40 gece, -17 gece-⁹⁷ veya 15 gece boyunca naaşı ve mezarı başında gözyaşları içinde yaşamını yitirdiği aktarılmıştır.⁹⁸

Diyârbekrî'nin Yezîd hakkında *aşktan ölmüştür* demesini ve diğer ayrıntıları dikkate alarak ikilinin karşılıklı büyük aşka yani kara sevdaya tutuldukları söylenebilir miydi? Bunu II. Yezîd için söylemek daha kolay iken, Hâbâbe için söylemenin zorluğu ortadaydı. Yezîd'in diğer câriyesi Sellâme'yi de çok sevdiği, beğendiği ve takdir ettiği söylenebilirdi. Ama Hâbâbe'ye olan samimiyeti, ölüm anında ve sonrasında yaşadıkları ancak gerçek bir aşk hikâyesi olarak anlatılabilirdi. Zira rivayete göre; bir gün onunla birlikte gezintiye çıkmış, bir bahçeye girmiş, bir nar veya üzüm tanesini eliyle Hâbâbe'nin ağzına fırlatmış ve nar veya üzüm tanesi boğazına kaçan Hâbâbe nefes almamış, yüzü mosmor kesilmiş, günlerce hasta yatmış ve tüm müdahalelere rağmen hayatını kaybetmiştir. Yezîd onun ölümünü kendinden bilmiş, yemek içmekten kesilmiş ve günlerce onun naaşını defnettirmemiştir.⁹⁹ Çürümeye başlayan Hâbâbe'nin naaşı ancak Mesleme'nin müdahalesiyle defnedilebilmiştir.¹⁰⁰

Kaynaklarda neredeyse ittifakla II. Yezîd'in veremden öldüğü kaydedilmektedir. Yakın tarihlere kadar verem -tıp literatüründe tüberküloz-; ağır ve bulaşıcı bir hastalık olarak bilinirdi. Hastanın akciğeri yoğun su toplar, bedeni çok zayıflar, bağışıklık sistemi bozulur ve kurtulanı az görülürdü. Çok genç yaşta (33-34 yaşlarında) vefat eden II. Yezîd'in, *ince hastalığa*¹⁰¹ yani vereme

⁹⁰ İbn 'Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, 7/ 66; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, nşr. Yusuf Es'ad Dalgır, 3/196.

⁹¹ İrfan Aycan, "İslâm Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı". *AÜİFD*. 48 (1998), 183.

⁹² TDK, Türk Dil Kurumu. Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 2. Kasım 2019.

⁹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/294.

⁹⁴ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, thk. Yusuf Es'ad Dalgır, 4/19.

⁹⁵ Yâfi'î, *Mir'âtü'l-Cinân*, 2/122.

⁹⁶ Diyârbekrî, *Târîhu'l-ḥamîs*, 2/318; bk. Ziriklî, *el-A'âm*, nşr. Züheyr Fethullah, 8/185.

⁹⁷ İbn 'Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, 7/ 66; Ebû'l-Fidâ, *el-Muḥtasar*, 1/203; Ömer b. Muzaffer b. Ömer İbnü'l-Verdî, *Târîḥ*, (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/174.

⁹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 8/261; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîḥ*, 4/367; Şibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, nşr. Muhammed Berekât v.dğr., 10/419; Şafedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, nşr. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa, 18/31; Ziriklî, *el-A'âm*, nşr. Züheyr Fethullah, 2/163.

⁹⁹ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, thk. Yusuf Es'ad Dalgır, 3/198.

¹⁰⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 8/261; İbn 'Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, 7/ 67; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîḥ*, 4/368; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/15.

¹⁰¹ TDK, erişim tarihi: 2 Kasım 2019.

yakalandığının rivayetlerde geçen belirtilere bakılarak söylendiği kanaatindeyiz. Günümüzde dahi halk arasında kara sevdaya tutulmakla verem hastalığı arasında irtibat kurulmaktadır. Bu bağlamda Yezîd'in bu ince hastalığa tutulmasını Hâbâbe'nin ani ölümüne duyduğu aşırı üzüntüye bağlamak da, basit tıbbî teşhisle örtüşmektedir. II. Yezîd, günlerce Hâbâbe'nin cesedinin başında beklemiş ve kardeşi Mesleme'nin uyarılarıyla ancak defnedilebilmişti. Öyle ki Mesleme oradan ayrılıp uzaklaştıktan sonra, mezarın başında günlerce gözyaşı döküp kimseyle ilgilenmeyen ve konuşmayan Yezîd, nihayet onun mezarını açtırmıştı. Onun cesedini kucakladığı ve ona övgüler dizdiği de söylenmiştir. Mesela Yezîd'e etrafındakilerin "*Allah'tan kork! (işte çürümüş ceset!) onda ne buluyorsun?*" dediğini onun da, "*O bugün bile gördüğüm en güzel kadındır (ما رأيها قط أحسن منها اليوم)*" mealinde bir âşıkın mâşukuna söylenebilecek bir ifadeyi sarf ettiği ve Hâbâbe'nin acısına dayanamayarak, 24 Şaban 105/26 Ocak 724 tarihinde İrbid'de vefat ettiği kaydedilmiştir.¹⁰²

Söz konusu devirlerde İrbid ister Ürdün tarafındaki Belkâ'ya, isterse Suriye'deki Havran'a izafe edilsin her iki yerleşim de Bilâd-ı Şam'a (Dimaşk'a) bağlı yerlerdi.¹⁰³ Belkâ, Kur'ân'da bahsedilen Ashâb-ı Kehf'in mezarlarının da bulunduğu söylenen yerlerdendir. Ayrıca Ürdün'de eski Amman şehrine (bugünkü başkenti yakınındadır) verilen bir isimdir.¹⁰⁴ Havran ise çok sayıda köyleri ve geniş ovalara sahip Dimaşk'a bağlı bir bölgedir.¹⁰⁵

Kaynaklarda II. Yezîd'in cenazesinin Dimaşk'a¹⁰⁶ veya Belkâ'ya¹⁰⁷ getirildiği ve namazını oğlu Velîd'in kıldırıldığı ardından defnedildiği kaydedilmektedir. Kılıç ise II. Yezîd hakkında, "*İrbid'de öldü, cenazesi Dimaşk'a getirildi ve oğlu II. Velîd'in namazını kıldırmasının ardından defnedildi*"¹⁰⁸ tespitinde bulunmaktadır. II. Yezîd'in cenazesi Dimaşk'ta Bâbu's-Sagîr ile Bâbu'l-Câbiye arasında bir yere (kabristana) defnedilmesi kuvvetle muhtemeldir.¹⁰⁹ Abbasî ihtilalcilerinin (el-Müsevvede) Yezîd'in cesedini Bâbu'l-Câbiye'deki mezarından çıkarıp astıkları¹¹⁰ rivayeti de bu görüşümüzü desteklemektedir.

Sonuç

İslamiyet'in geldiği ortamda ve tüm dünyada kölelik ve câriyelik mevcuttu. İslamiyet köleleştirme yerine onların azat edilmesini ve durumlarının düzeltilmesini önceledi. Onların insan olduğu hatırlattı ve onlara iyi davranılmasını istedi. Mukâtebe (kendi bedelini ödeme) akdi ile özgürleştirilmeleri yolunda hukuki bir zemin oluşturdu ve böylelikle kendi iradeleriyle hür olmalarına belli şartlarda imkân ve fırsat tanıdı. Mahremiyet esasını gözettiler, câriye kendisi gibi bir köleyle evliyse efendinin ona dokunması yasaklandı. Evli değilse sadece efendisi ona sahip olabilirdi. Hür biriyle evlenmeleri halinde veya efendisinden çocuk doğurmaları durumunda (ümmüveled) hükmen hür olurdu ve satılmaları yasaklanırdı.

İslamiyet kadın köle anlamında kullanılan câriye ile alakalı olsun olmasın, tüm kölelerle ilgili iyileştirme ameliyesi diyebileceğimiz önemli reformlara imza atmıştı. Özellikle câriyelerin erkeklerin gelişigüzel cinselliğinden faydalanabildiği kadınlar algısını değiştirdi. Hz. Peygamber ve

¹⁰² bk. Hâlife b. Hayyât, *Târîhu Hâlife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, (Riyad: Dâru Taybe, 1397/1985), 331; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 8/261; Taberî, *Târîh*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, 7/22; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, thk. Yusuf Es'ad Dalgır, 3/195; İbn Sa'îd el-Mağribî, *Unvânu'l-Murkışât ve'l-Mu'tribât*, 154.

¹⁰³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/15.

¹⁰⁴ Şihâbüddin Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977), 1/489, 3/60, 61, 4/151; Zekeriyâ b. Muhammed el-Çazvîni, *Âsâru'l-bilâd ve aḥbârü'l-ibâd*, (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 156.

¹⁰⁵ Ebü'l-Kâsım 'Ubeydullâh b. Abdullah İbn Hurdazbih, *Kitâbu'l-mesâlik ve'l-memâlik*, nşr. Michael Jan de Goeje, (Beyrut Dâru Sâdır, 1889), 77; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 2/317.

¹⁰⁶ Taberî, *Târîh*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, 7/311.

¹⁰⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 8/243; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, nşr. Abdülemîr Mühennâ, 2/242.

¹⁰⁸ Kılıç, "Emevîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/516.

¹⁰⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 1/168; Demîrî, *Hayâtü'l-hayevânî'l-kübrâ*, nşr. Ahmed Hasan Besec, 1/107.

¹¹⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 8/243; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, nşr. Abdülemîr Mühennâ, 2/242; Taberî, *Târîh*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, 7/311; Mağdisî, *Kitâbü'l-bed'*, 6/72.

Dört Halife dönemlerinde kölelerin azat edilmesine yönelik örneklerin ve büyük teşviklerin Emevîler devrinde pek rağbet görmediği anlaşılmaktadır.

Emevîlerin kuruluşundan neredeyse yıkılışına kadar fetihler devam etmiştir. Savaşlarda elde edilen galibiyetler, on binlerce esirin köle ve cârîye olarak İslam toplumuna katılmasına sebep olmuştur. Belki de Müslümanların zamana uyma hırsları ve dünyevileşme arzuları; İslam toplumunda köleliğin iyice yerleşmesine yol açmıştı. Köleliğin yerleşmesi ve kökleşmesinde Emevî halifelerinin etkisi büyüktü.

Emevîlerle birlikte saray hayatı başlamıştı. Böylece şarkıcı cârîye ve nedimler saray eğlencelerindeki yerlerini çoktan almışlardı. Bazı Emevî halifeleri, eğlenceyi icra edenlerle devlet erkânı arasında koyulan perdeyi kaldırmışlar, saray eğlenceleri düzenlemişler ve dinin emir ve yasaklarını alenen çiğnemişlerdi. Yezîd b. Abdülmelik, bu halifeler içinde en uç örnekti. Kaynaklarda onun sefihlik derecesinde bir yaşam sürdüğü anlatılmaktaydı.

Tarih boyunca saray hayatının gözdesi olmayı başaran cârîyelerin, halifenin/hükümdarın konumunu kullanmak suretiyle toplumdaki hür kadınlardan daha iyi yaşam kalitesine sahip oldukları ve bazılarının devlet yönetiminde etkili ve yetkili olmayı başardıkları anlatılmıştır. Sellâme ve Hâbâbe adlı iki cârîye; sahip oldukları kişisel yetenekleri, ses ve fiziki güzellikleriyle halife Yezîd b. Abdülmelik'i kendilerine meftun bırakmışlardır. Özellikle de Hâbâbe halifenin kendisine olan zaafını kullanmak suretiyle devleti yönetmeye çalışmıştır. Birçok üst düzey vali ve komutanı atamasında ve azledilmesinde etkili olmak suretiyle de devlet yönetiminde müdahil olmuşlardır.

Hâbâbe ve Sellâme, mevcut statüleri ve o zamanki koşullarda -kadın olmaları sebebiyle bile- doğrudan üst düzey görevlerde (resmen) bulunamamış olsalar da halifeyi etkileme ve yönlendirme başarısı elde etmişlerdir. Bu bir anlamda Emevîler döneminde az sayıda da olsa kadınların siyaset üzerinde etkin olabildiklerini göstermesi bakımından değerli olmuştur. Kaynaklarda geçen onların müdahil tavırlarının devletin ikbal ve istikbalini olumsuz etkilediği şeklinde anlaşılabilecek yorumlara çalışmamızda pek yer vermedik. Onların müdahil olmalarının en olumsuz örneği Mesleme b. Abdülmelik gibi önemli devlet adamı ve komutanın görev ve yetkilerinin zaafa uğratılmış olmasıdır. Onun geri plana itilmesiyle Emevîler Anadolu ve Kafkaslarda gerileme sürecine girmişler ve bu da komşu devletleri cesaretlendirmiştir.

Hâbâbe ve Sellâme bir bakıma kişisel hayatı sefih biri ve devlet adamlığı açısından da zayıf bir hükümdar olarak anlatılan II. Yezîd'i etkileyerek onun görev ve yetkilerini kullanmışlardır. Hâbâbe'nin ani ölümü halifenin yaşamına mal olmuş ve kara sevda diye betimlediğimiz büyük bir aşk hikâyesinin konusu olmuştur. Sellâme'nin adı da halifenin ölümünden sonra pek anılmamıştır. Yine de bir halifenin dönemiyle sınırlı da olsa iş bu iki cârîye örneğinden hareketle kadınların aktif siyaset yapabildikleri anlatılmıştır.

Kaynakça | References

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. Thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğ. 50 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416-1421/1995-2001.
- Altınay, Ramazan. *Emevîlerde Günlük Yaşam*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Aycan, İrfan. "İslâm Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 48 (1998): 155 – 194.
- Aydın, Mehmet Akif - Hamidullah, Muhammed. "Köle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/437-446. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-esrâf*. Thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Biçer, Ramazan – Feriatoğlu, Şeyma. "Yûsuf Sûresi 28. Âyet Bağlamında Kadınlara Nispet Edilen Bir Nitelik: -Keyd-". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 40 (Aralık 2019): 99 – 119.
- Bozkurt, Nahide. "Eğlence". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/483-488. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. Thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.
- Câhız, Ebû Osman 'Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. Thk. Abdüsselâm Harun. 4 cilt Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 7. Basım, 1418/1998.
- Câhız, Ebû Osman 'Amr b. Bahr. *Resâilü'l-Câhız*. Thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 4 cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1. Basım, 1384/1964
- Cevâd Ali. *el-Mufaşşal fî târîhi'l-'Arab kıable'l-İslâm*. 20 cilt. Bağdat: Manşûrâtü eş-Şerîf er-Razî, 4. Basım, 1961.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. "c-r-y". *es-Sıhah tacü'l-luga ve sıhahi'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafur Attar. 6/6302. Beyrut : Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 3. Basım, 1987.
- Çubukçu, Asri. "Ebû Bekre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/114. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Dayf, Şevki. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî: 'asru'l-İslâm*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 20. Basım, ts.
- Demîrî, Ebû'l-Beka Kemâleddin Muhammed b. Musa b. İsa. *Hayâtü'l-hayevânî'l-kübrâ*. Nşr. Ahmed Hasan Besec. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1424/2003.
- Dîneverî, Ebu Hanîfe Ahmed b. Dâvûd. *el-Aḥbârü't-ṭivâl*. Thk. Abdülmün'im Âmir. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabî, 1. Basım, 1960.
- Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan. *Târîhu'l-ḥamîs fî aḥvâli enfesi nefîs*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü Şa'bân, ts.
- Ebû'l-Fidâ, 'İmâdüddîn İsmail b. Ali. *el-Muḥtasar fî târîhi'l-beşer*. 4 Cilt. Kahire: el-Matba'atü'l-Huseyniyyeti'l-Mısrıyye, 1. Basım, 1907.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. "c-r-y". *Tehzîbü'l-lüga*. Nşr. Komisyon. 3/277. 8 cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabî, 1. Basım, 2001.
- Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak. *Aḥbâru Mekke*. Thk. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş. 3 Cilt. Beyrut: Dâru Hıdr, 2. Basım, 1414/1996.
- Ferâhîdî, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-'ayn*. Thk. Mehdî Mahzûmî-İbrâhim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl, 1. Basım, 1988.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub. "Faşlü'l-Hâî". *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*. Thk. Muhammed Nu'aym el-Arkasûsî. 1/71. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1426/2005.
- Ḥalîfe b. Ḥayyât. *Târîhu Ḥalîfe b. Ḥayyât*. Thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. Riyad: Dâru Taybe, 2. Basım, 1397/1985.
- Hatalmış, Ali. *Abbâsî Halifelerinin Ümmüveled Eşleri*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 1. Basım, 2020.

- Haţib el-Baġdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali. *Târîhu Baġdâd*. Thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 17 cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1422/2001.
- Huleyf, Yusuf. *Hayâtu's-si'r fi'l-Kûfe ilâ nihâyeti'l-karni's-Sânî li'l-Hicre*. Kahire. 1968.
- İbn 'Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed. *el-İkdü'l-Ferîd*. Thk. Müfid Muhammed Kûmeyha. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1404/1983.
- İbn 'Asâkir, Ebû'l-Kâsım Sîkâtüddin Ali b. Hasan. *Târîhu medîneti Dimaşk*. Thk. Ömer b. Garâme el-'Amravî. 80 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1415/1995.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris. "k-y-n". *Mu'cemü mekâyisi'l-lüga*. Thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. 6 cilt. 5/45. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1399/1979.
- İbn Hâbîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hâbîb. *el-Muhabber Arap Kültürü*. Çev. Adem Apak-İsmail Güler. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- İbn Haldûn, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed. *Târîh*. Nşr. Halil Şehâde. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1408/1988.
- İbn Hamdûn, Ebû'l-Meâli Bahâeddin Muhammed b. Hasan. *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*. Thk. İhsan Abbâs-Bekr Abbâs. 10 cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1. Basım, 1417/1996.
- İbn Hâzm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed. *Cemheretü'l-enşâbi'l-'Arab*. Thk. Abdüsselâm M. Harun. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1. Basım, 1403/1983.
- İbn Hurdazbih, Ebû'l-Kâsım 'Ubeydullâh b. Abdullah. *Kitâbu'l-mesâlik ve'l-memâlik*. Nşr. Michael Jan de Goeje. Beyrut Dâru Şâdir, 1889.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ 'İmâdüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1418-1424/1997-2003.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Uyûnü'l-aḥbâr*. Nşr. Yusuf Ali Tavîl. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418/1986.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Kitâbü'l-Me'ârif*. Thk. Servet 'Uḳḳâşe. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 2. Basım, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. Thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğ. 5 cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyeye, 1. Basım, 1430/2009.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. "k-b-l", "m-ḥ-b-e", "Faşlu'l-Hâi'l-Mühmile", "â-h-r", "a-z-l" "c-r-y". *Lisânü'l-'Arab*, 1/23, 62, 294, 4/358, 612, 11/441, 14/141. 15 cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 2. Basım, 1414/1993.
- İbn Sa'îd el-Mağribî, Ebû 'Umran Nureddin Ali b. el-Vezir. *Unvânu'l-Murkışât ve'l-Muṭribât*. Beyrut: Dâru Hâmed ve Maḥyâ, 1973.
- İbn Sîde, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail. *el-Muḥkem ve'l-muḥîtü'l-a'zam*. Thk. Abdülhamid el-Hindâvî. 11 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1421/2000.
- İbnü'l-'İbrî, Ebû'l-Ferec Barhebraeus Yuhanna. *Târîhu muḥtaşari'd-düvel*. Nşr. Antuvan Sâlihânî el-Yesû'î, Beyrut Dâru'r-Râidi'l-Lübnânî, 3. Basım 1992.
- İbnü'l-'İmâd, Ebû'l-Felâḥ Abdülḥay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*. Thk. Abdülkadir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût. 11 cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1406/1986.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *el-Muntazam fî Târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. Thk. Abdülkadir Ata ve dğr. 19 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1412/1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-târîh*. Thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâzî-Muhammed Yusuf ed-Dekkâk. 11 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407-1424/1987-2003.
- İbnü'l-Verdî, Ömer b. Muzaffer b. Ömer. *Târîh*. 2 cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1417/1996.

- İsfahânî, Ebû'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed. *Kitâbü'l-egânî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1415/1994.
- İbnü's-Sikkît Ebû Yusuf Ya'kûb b. İshâk. *Kitâbü'l-elfâz*. Thk. Fahreddin Kabâve. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1998.
- Îzzetî, Zekerîyyâ b. Muhammed. *Âsâru'l-bilâd ve aḥbâri'l-ibâd*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Baskı, ts.
- Kılıç, Ünal. "Emevîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/515-516. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kitabı Mukaddes. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2. Basım, 2003.
- Kütübî, Ebû Abdullah Muhammed b. Şâkir. *Fevâtü'l-vefâyât*. Thk. İhsan Abbâs. 5 cilt. Beyrut: Dâru Şâdır, 1973-1974.
- Maḳdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir. *Kitâbü'l-bed'i ve't-târîḫ*. 6 cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin. *Mürûcû'z-zeheb ve meâdinü'l-cevher*. 4 cilt. Thk. Yusuf Es'ad Dalgır. Kum: Dâru'l-Hicre, 1409/1984.
- Murtaza ez-Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed b. Muhammed. "v-l-d". *Tâcü'l-'arûs*. Thk. Komisyon. 40 cilt. 9/327. Kuveyt: et- Tûrâsü'l-'Arabî, 1205/1965-2001
- Müslim, Ebû'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc. *Saḥîḫü Müslim*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1. Basım, 1412/1991.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb. *Sünenü'n-Nesâî*. Nşr. Mektebü Tahkîki't-Türâsi'l-İslâmî. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 5. Basım, 1420/1999.
- Nüveyrî, Ahmed b. Abdilvehhâb. Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb. Thk. Müfid Kumeyhâ. 33 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004.
- Özavşar, Mehmet Emin. *Hadisi Yeniden Düşünmek*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 1998.
- Paçacı, İbrahim. "Ümmü Veled". *Dini Kavramlar Sözlüğü*. 673. Ankara: DİB Yayınları, 2006
- Rassâ', Ebû Abdullah Muhammed b. Kâsım. "Ümmü'l-Veled". *Şerḫü Hudûdi İbn 'Arafe: el-Hidâyetü'l-kâfiyetü's-şâfiye*, 679-680. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- Şafedî, Ebû's-Safâ Şalâhaddîn Halîl b. 'İzzeddîn Aybeg. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. Thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa. 29 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/2000.
- Semhûdî, Nureddin Ali b. Abdullah. *Vefâü'l-Vefâ bi aḥbâri dâri'l-Mustafâ*. Thk. Hâlid Abdülganî Mahfûz. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1998.
- Şıbt İbnü'l-Cevzî, Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu. *Mir'âtü'z-Zamân*. Thk. Muhammed Berekât v.dğr. 23 cilt. Dimaşq: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 1434/2013.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîḫ*. Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. 11 cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 2. Basım, ts.
- Tirmîzî, Muhammed b. İsa. *Sünen*. Thk. Ahmed Muhammed Şakir v.dğr. 5 cilt. Mısır: Şirketü Mektebeti mAtba'ati Mustafa el-Bâbî, 1962-1977.
- Tarhan, Nevzat. *Kadın Psikolojisi*, İstanbul Nesil Yayınları, 87. Basım 2018.
- TDK, Türk Dil Kurumu. Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 2. Kasım 2019. <http://sozluk.gov.tr>.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'r-Ridde ve nebze min fütûḫi'l-'Irâq*. Thk. Yahyâ el-Cebûrî. Beyrut; Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1410/1990.
- Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ya'kûb. *Târîḫü'l-Ya'kûbî*. Thk. Abdülemîr Mühennâ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Âlemî, 1. Basım, 1431/2010.
- Yâfi'î, Ebû Muhammed Abdullah b. Es'ad. *Mir'âtü'l-Cinân ve 'İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*. Thk. Halîl el-Mansûr. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1417/1997.
- Yâkût el-Hamevî, Şihâbüddin Yâkût b. Abdullah. *Mu'cemu'l-Büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977.

- Yüçetürk, Orhan Seyfi. "Belkıs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/420-421. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk. *Emâli'z-Zeccâcî*. Nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1. Basım, 1407/1987.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. 52 cilt. Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 2. Basım, 1410-1420/1990-1999.
- Ziriklî, Hayreddin b. Mahmud. *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim*. Nşr. Züheyr Fethullah. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin, 2002.
- Zübeyrî, Ebû Abdullah Mus'ab b. Abdullah. *Kitâbü Nesebi Kureys*. Nşr. E. Lévi-Provençal. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 3. Basım, ts.